

UOT 37.013

LİNGVİSTİK VƏ DİDAKTİK TAPŞIRIQLAR VASİTƏSİLƏ İNGİLİS DİLİNDƏ OXU VƏRDİŞLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

YƏHYAYEVA KƏMALƏ YƏHYA qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim

sdu.elmixeberler@mail.ru

Acar sözlər: nitq vərdişi, lingvistik və didaktik çalışmaları, oxu dərsi, mətn, sözlərin izahı

İngilis dilində oxu bacarıq və vərdişlərinin formalaşması xarici dillərin öyrənilməsi prosesinin bütün mərhələlərində mühüm amillərdən biri hesab olunur. İlk mərhələdə tələbələrin xarici dildə oxu texnikasının formalaşması nəzərdə tutulur. Oxu dərslərində tələbələrin nitqi inkişaf edir, lüğət ehtiyatı zənginləşir. Ona görə də, mətn asan olduqda nitq bacarıqlarını əks etdirən çalışmaları və mətnə aid suallar verilir. Əgər mətn məzmunca çətindirsə, o zaman yanaşma dəyişir və bu zaman yeni informasiya almaqla bərabər, xarici dil biliklərinin təkmilləşməsi zəruriyyəti yaranır. Oxu dərslərində aşağıdakı qaydalara riayət etmək məqsədəuyğundur:

- Mətn həcmə çox böyük olmamalıdır;
- Oxu dərslərində elə mətnlər seçilməlidir ki, orada məlum olmayan sözlərin sayı az olsun və tələbə mətnin məzmununu lüğətsiz başa düşsün;
- Mətnlər ixtisasa uyğun seçilməlidir;
- Oxunan mətn cansıxıcı və maraqsız olmamalıdır. Mətn müasir ədəbiyyatdan götürülməli, tələbələrdə maraq oyadan gənclik, ailə, idman, dostluq və s. ilə bağlı mövzuları əhatə etməli, tələbələri maraqlandıran bədii parçalar seçilməlidir;
- Mətndəki yeni sözlər izah edilməlidir;
- Tələbələr oxuduğu materialın məzmununu başa düşməlidirlər;
- Oxu texnikasının inkişafı üçün çalışmaları üzərində iş aparılmalıdır;
- İfadəli oxu məqsədilə texniki vasitələrdən istifadə edilməlidir [3,54].

Oxu dərslərində mətnə keçməzdən əvvəl lüğət izah edilməli və tələbələr yeni sözlərlə tanış olduqdan sonra sözlərin düzgün tələffüzünə fikir verməlidirlər. Ancaq bəzən elə sözlərə rast gəlmək olur ki, onun mənası mətnin və ya işləndiyi cümlənin məzmunundan aydın olur. Belə sözlər oxu prosesində izah edilmir və yeni sözlərin ingilis dilinə tərcümə edilməsi həm birbaşa məqsədə nail olmağa imkan yaradır, həm də az vaxt aparır. Lakin düşünürəm ki, müəllim yeni sözləri əyani şəkildə öyrətdikdə ya əşyanın özünü, ya da şəklini göstərməklə, sözlər daha yaxşı yaddaşda qalar. Əyani şəkildə öyrədilən yeni sözlər oxudan əvvəl izah olunmalıdır, çünki oxu prosesində əşyanın özünü, modelini və ya şəklini göstərmək oxunan mətnə tələbələrin diqqətinin, tamamilə yayınmasına səbəb olur.

Burada tərcüməyə müraciət etmədən müxtəlif tapşırıqlarla mətnin dərk edilməsində yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq mümkündür.

1. Tələbələrə mətnə keçməzdən əvvəl yeni sözlərin izahını vermək. Məsələn: *guide – is a person who shows the way to others, especially one employed to show tourists around places of interest.*

2. Müəllim yeni sözlərin izahında sinonimlərdən istifadə etməlidir. O, lövhədə yeni sözləri yazarkən onların qarşısında sinonimlərini də yazı bilər. Məsələn: *fast-rapid, worth-valuation, game-play.*

3. Yeni sözlərin izahında antonimlərdən də istifadə olunur. Müəllim tanış olan sözlərin qarşısında onun antonimini yazır və bu da öz növbəsində çətinliklərin aradan qaldırılmasına səbəb olur. Məsələn: *famous –unknown, slim-fat, right-wrong*

4. Dərsdə tələbələri qruplara ayıraraq yarışma şəkilində yeni sözləri səmərəli üsulla öyrətmək olar. Məsələn: mətndə boş buraxılmış yerlərə müvafiq olan feilləri seçmək və ya verilmiş yeni sözlərdən cümlələr (situasiya) qurmaq şərtli çalışmalar vermək.

5. Söz assosiasiyaları. Bu məqsədlə mövzu ilə bağlı əsas söz (sözlər) lövhəyə yazılır. Tələbələrə tapşırılır ki, həmin sözün onlarda yaratdığı assosiasiyaları (bu sözü eşitdikdə, gördükdə ağıllarına gələn digər sözləri) söyləsinlər və ya dəftərlərində yazsınlar. Tələbələrin bir neçə dəqiqə ərzində mövzu üzrə əsas sözlə bağlı söylədikləri və ya dəftərlərində qeyd etdikləri sözlər lövhəyə yazılır. Bu sözləri əlaqələndirmək və ümumiləşdirməklə, yeni mövzunun əsas məqsədləri ilə bağlı fikir, ideya formalaşdırılır. Həmin ideya, fikir əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanılır. Söz assosiasiyaları dərslərin əvvəlində, sonunda, şifahi və yazılı formada tətbiq edilə bilər. Mövzunun öyrənilməsinin əvvəlində söz assosiasiyalarının tətbiqi tələbələrin bu məsələ barədə biliklərini müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır. Dərslərin sonunda isə söz assosiasiyaları vasitəsilə tələbələr artıq mənimsəmiş olduqları yeni bilikləri üzə çıxarırlar.

6. Tələbələrin söz ehtiyatlarını zənginləşdirmələri və mətnin məzmununda işlədilən sözləri daha yaxşı mənimsəmələri üçün verilmiş sözlərə prefiks və ya sufiks artırmaq təklif oluna bilər. Məsələn: *transmit-retransmit, publicity-publicise*.

7. Mətn üzərində işin başlıca istiqamətlərindən biri də *onun məzmununun öyrədilməsindən* ibarətdir. Məzmun üzərində iş tələbələrin yeni mənimsədikləri sözləri daha da möhkəmləndirməyə kömək edən mühüm bir vasitədir. Mətnin məzmunu üzərində iş apararkən, birinci növbədə, oxu zamanı tələbələrin yadlarında qalan faktları xatırlatmaq və mətnə aid suallar üzərində iş aparmaq lazımdır. Suallar mətnin məzmununu əhatə etməlidir. Bu zaman tələbələr mətni oxuyub bir-birilərinə suallar verə bilər, düşünür, axtarır və verilmiş suallara cavab tapırlar. Bu da onların müvafiq cümlə qurmaq bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsini yoxlamağa imkan verir. Eyni zamanda tələbələrin nitq vərdişləri və məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirilir. Sual-cavab prosesində tələbələrin daha çox fikirləşmələri üçün suallar tədricən mürəkkəbləşdirilir və, beləliklə, tələbələr ingilis dilində daha yaxşı danışa bilirlər.

8. Bir çox tələbələr mətni nəql etməkdə çətinlik hiss edir. Bu halda onlara mətni bir neçə hissəyə bölmək və hər parçaya başlıq vermək tapşırılır. Bu üsulla tələbələr mətni xırdalığına qədər anlamış olurlar: *Read the text one more time and match each paragraph with the correct heading*.

9. Dialoq və monoloq nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün tələbələrə cümlədə yeni lüğətdən istifadə edərək mətnə qısa sonluq yazmaq tapşırığı verilir: *Work with a partner, give a two minute summary of text, use the words from the vocabulary*.

10. Oxunan mətnə aid layihə hazırlanması fərdi və qrup şəklində ola bilər. Öz layihələri ilə çıxış edərək tələbələr monoloji nitq vərdişlərini inkişaf etdirir, layihəni müzakirəyə təqdim edərək dialoq qurmağa nail olurlar.

Oxu dərslərində müəllim tələbələrin yaradıcı bacarıqlarını üzə çıxartmağı bacarmalıdır. Dərslərdə qazanılmış bilik və bacarıqların yaradıcı tətbiqinin mühüm yollarından biri olan ev tapşırıqları yeni yanaşma tələb edir. Ənənəvi dərslərdən fərqli olaraq, fəal/interaktiv dərslərdə ev tapşırıqlarının yoxlanılmasını məqsədə çevirmək doğru deyildir. Müəllim vaxt itkisinə yol verməmək üçün tapşırıqların icra (mənimsənilmə) səviyyəsini seçmə yolla qısa vaxt ərzində müsahibə, təqdimat, müzakirə və s. təşkil etməklə əşkara çıxara bilər. O, ev tapşırığının hansı məzmununda və formada verilməsini təlim məqsədlərindən çıxış edərək müstəqil müəyyənləşdirə bilər [2,19].

11. Defomasiya olunmuş mətn üzərində iş. Bu yazı növündə mətndəki cümlələrin yeri dəyişdirilir. Tələbələr dağınıq verilmiş cümlələri bərpa etməklə mətn düzəldirlər. Bu növ yazının aparılmasında tələbələr cümlə qurmaq vərdişlərinə və öz fikirlərini müəyyən ardıcılıqla ifadə etmək bacarığına yiyələnirlər.

12. Fasilələr oxu. Əsərin mətni əvvəlcədən hissələrə bölünür. Bir hissə oxunduqdan sonra fasilə edilir və müəllim oxunmuş hissənin məzmununa dair suallar verir. Cavablar dinlənir və növbəti hissə oxunmağa başlanır. Üçüncü, dördüncü hissələr də bu şəkildə oxunur və fasilələrdə məzmun üzrə müsahibə aparılır. Sonuncu hissənin oxusundan sonrakı fasilədə şagirdlərə aşağıdakı məzmununda suallar verilməlidir: *What do you think about the end of the story ? What impressions have you got from the text?*

13. Proqnozlaşdırılmış oxu. Bədii əsərlərin məzmununun öyrənilməsinə həsr olunan dərslərdə əsərdən bir hissə oxunduqdan sonra fasilə edilir. Şagirdlər hadisələrin sonrakı inkişafı barədə ehtimallarını söyləyir və cədvəldə qeyd edirlər. Cədvəldə həmçinin ehtimallarında nəyə əsaslandıqlarını da qeyd edirlər. Yeni parça oxunduqdan sonra əvvəlki ehtimallarının üzərinə qayıdır, baş verən hadisələrlə nə dərəcədə səsleşdiyini aydınlaşdırırlar. Bu qayda sona kimi davam edir [1,32].

Hər bir oxucunun oxuyacağı materialla ilk tanışlıq anında müəyyən gözləntiləri yaranır və oxu prosesində bu gözləntilər ya öz təsdiqini, ya inkarını və yaxud da oxşarını tapır. Bu vaxt oxucu özü də hiss etmədən yazıya tənqidi nəzər salmalı, yazıçının fikirlərini bir daha analiz etməli və müstəqil nəticə çıxarmalı olur ki, bu da onun oxu vərdişlərinin inkişaf etməsinə səbəb olur.

Xarici dilin tədris olunduğu grupta tələbələrin oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün “ev oxusu” dərsləri keçirilir. “Ev oxusu” dərslərinin, nəinki oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində, eləcə də dilin öyrənilməsində müstəsna əhəmiyyəti var [2,63].

Oxu zamanı tələbələr müəllimin material barədə verdiyi suallara cavab tapmalı olursa, “ev oxusu” dərslərində oxunu “təhvil” verən tələbə dinləyicilərin ona verdiyi sualları cavablandırmağa çalışır. Lakin bəzən müəllim tələbələrin dinlədikləri materialı necə başa düşdüklerini aydınlaşdırmaq məqsədilə sual-cavab prosesinin formasını dəyişə bilər, yəni əsəri nəql edən tələbə əsərin müəyyən hissəsinə aid suallar verib tələbələrin həmin hissələri başa düşüb–düşmədiklərini dəqiqləşdirir. Bu həm də tələbələrin dərslər zamanı daha məsuliyyətli olmalarını formalaşdırmağa kömək edir və bütün bunlardan sonra isə müəllim oxunan materialı tam müzakirəyə qoya bilər. Bu zaman əsəri oxuyan tələbənin özünün də materialı hansı səviyyədə dərk etmiş olması aydınlaşır.

Nəticədə, belə qənaətə qəlmək olar ki, “ev oxusu”, istərsə də “oxu” dərslərinin hər ikisində məqsəd eynidir, yəni tələbələrin dilə yiyələnmələrində bilavasitə rol oynayan oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsidir.

Oxu dərslərində yuxarıda göstərilən linqvistik tapşırıqlardan istifadə etməyin əhəmiyyəti çoxdur. Bu prosesdə tələbələrin lüğət ehtiyatı artır, onlar yalnız mətnin məzmununu öyrənmir, eyni zamanda söz birləşmələri və ifadələrin quruluşunu yadda saxlayır, yaddaşlarını zənginləşdirir və düzgün cümlə qurmaq vərdişlərini inkişaf etdirirlər. Tələbələrin oxu sürəti artır, oxu vərdişləri inkişaf edir və möhkəmlənir. Oxu dərsləri tələbələrdə oxuya maraq oyadır, bu dili öyrənməyə həvəsi artırır.

Elmi yeniliyi: Təqdim olunan məqalədə oxu dərslərində riayət olunan qaydalar izah olunmuş, müxtəlif linqvistik və didaktik çalışmalar vasitəsi ilə mətnin başa düşülməsində çətinliklərin aradan qaldırılması yolları göstərilmiş, tələbələrin oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində “ev oxusu” dərslərinin əhəmiyyəti diqqətə çatdırılmışdır.

Tədbiqi əhəmiyyəti: linqvistik və didaktik çalışmalar vasitəsilə ingilis dilində oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi tələbələrdə oxuya maraq oyadır, oxu sürətini inkişaf etdirir və, nəticədə, onların ingilis dilini öyrənmək həvəsini daha da artırır.

ӘДӘБИҮҮАТ

1. How to teach vocabulary. Longman, 2002. 185p.
2. Developing Reading Skills: A Practical Guide to Reading Comprehension Exercises Techniques and Resources in Teaching English. ELT Methodology.-1st edition. Oxford University Presss, 1994. 125p.
3. Teaching reading skills in foreign language. Cristine Nutall. Macmillan Heinemann, 1996, 289 p.

РЕЗЮМЕ

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ПРИ ПОМОЩИ УПРАЖНЕНИЙ

Яхьяева К.Я.

Ключевые слова: *навыки речи, лингвистические и дидактические упражнения, урок чтения, текст, объяснение слов*

В данной статье рассматриваются особенности обучения студентов чтению на английском языке и способы современного подхода к этому процессу. Задача статьи – показать роль различных упражнений в работе по развитию навыков говорения на английском языке.

SUMMARY

DEVELOPING READING SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE WITH THE HELP OF EXERCISES

Yahyayeva K.Y.

Key words: *speaking skills, linguistic and didactic exercises, reading lesson, text, explanation of words*

This article discusses the features of teaching reading in English. The article shows the modern approach to the teaching of reading. The task set in this article is aimed at teaching practical English, developing reading skills through various linguistic and didactic exercises, thereby contributing to the development of speaking skills in English.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	20.06.2017
	Son variant	26.12.2017

XRONİKAL QEYDLƏR

2017-cı il üzrə Sumqayıt Dövlət Universitetində aşağıdakı konfranslar planlaşdırılmış və keçirilmişdir:

- Magistrantların XVI Respublika elmi konfransı (11-12 may)
- Tələbə Elmi Cəmiyyətinin III Tələbə elmi konfransı (24 may)
- Riyaziyyatın nəzəri və tətbiqi problemləri. Beynəlxalq elmi konfrans (25-26 may)
- İqtisadiyyatın rəqabətliliyinin yüksəldilməsi yolları. Respublika elmi konfrans (17-18 oktyabr)
- Funksional monomerlər və xüsusi xassəli polimer materialları: problemlər, perspektivlər və praktiki baxışlar. Beynəlxalq elmi konfrans (15-16 noyabr)